

Tomasz Zalega*

Sytuacja materialna osób w wieku 65+ w świetle wyników badań własnych

Wprowadzenie

Sytuacja materialna ludzi starszych jest zróżnicowana. Zależy ona od przynależności do grupy społeczno-zawodowej, poziomu wykształcenia, jak również od wieku. Okazuje się, że wraz z wiekiem warunki materialne stają się coraz trudniejsze. O sytuacji finansowej gospodarstwa domowego decyduje jego status materialny. Współokreślają go przede wszystkim takie elementy, jak: poziom dochodów bieżących w formie pieniężnej i naturalnej (świadczeń społecznych, pomocy od krewnych, wynajmu nieruchomości itd.), oszczędności i różne rodzaje dochodów z kapitału, zasoby materialne, m.in. nieruchomości (w tym mieszkanie i jego standard), dobra trwałego użytku i inne (Zalega, 2016a).

Badania przeprowadzone w ramach projektu PolSenior wskazują, że dla 4/5 ludzi starych w Polsce świadczenia społeczne były głównym źródłem utrzymania (Mossakowska, Więcek, Błędowski, 2012: 396). Ponieważ uznaje się, że są to źródła bezpieczne (stabilne), systematyczność otrzymanych środków stanowi zaletę tego segmentu nabywców. Jednocześnie od 2000 roku utrzymuje się niekorzystny stosunek między wysokością przeciętnej emerytury a przeciętnym wynagrodzeniem w gospodarce narodowej na poziomie poniżej 65% (*Emerytury i renty w 2014 roku*, 2015: 29). Zauważa się także, że dobrobyt ekonomiczny gospodarstw domowych seniorów spada wraz ze wzrostem wieku głowy rodziny.

Według Badań Spójności Społecznej przeprowadzonych przez GUS w pierwszej połowie 2015 roku wynika, że w Polsce najmniej ubóstwem ekonomicznym zagrożeni są ludzie w wieku 65+. W 2014 roku zasięg ubóstwa skrajnego¹ wśród seniorów

* Prof. nadzw. UW dr hab. Tomasz Zalega, Katedra Gospodarki Narodowej Uniwersytetu Warszawskiego.

¹ Poziom ubóstwa skrajnego wyznacza się w oparciu o linię minimum egzystencji, która ustalana jest w oparciu o koszyk dóbr i usług niezbędnych do zaspokojenia podstawowych potrzeb

osiągnął 4,3%, podczas gdy wśród dzieci i młodzieży poniżej 18. roku życia wyniósł ok. 10%. Należy także zaznaczyć, że zasięg ubóstwa skrajnego w 2014 roku był wyraźnie zróżnicowany w zależności od grupy społeczno-ekonomicznej, określanej na podstawie przeważającego źródła dochodu. Bardziej niż przeciętnie narażeni na ubóstwo byli członkowie gospodarstw domowych utrzymujących się głównie z rent (12,5%), zaś najmniej pracujących na własny rachunek (4,1%) i emerytów (5,8%) (*Informacja na temat podstawowych wskaźników ubóstwa w Polsce*, 2016).

Celem artykułu jest przeanalizowanie sytuacji materialnej osób w starszym wieku. Struktura artykułu jest następująca. Po objaśnieniu konceptualizacji badań oraz doboru próby badawczej i jej charakterystyki w dalszej części opracowania omówiono poziom dochodów, subiektywną ocenę sytuacji materialnej, zachowania oszczędnościowe, zadłużanie się oraz sposoby gospodarowania środkami pieniężnymi w gospodarstwach domowych osób w starszym wieku w Polsce. Ważniejsze wnioski kończą niniejszy tekst.

Konceptualizacja badań

Materiał empiryczny zawarty w artykule pochodzi z badań bezpośrednich przeprowadzonych w formie wywiadu kwestionariuszowego na próbie 2537 gospodarstw domowych w latach 2014–2015 w dziesięciu miastach Polski o zróżnicowanej liczbie ludności oraz wielkości. Zgodnie z przyjętymi założeniami badawczymi w próbie znalazły się osoby powyżej 65. roku życia, które podejmowały suwerenne decyzje nabywcze na rynku. W doborze próby zastosowano procedurę doboru celowo-kwotowego. Przyjętymi w badaniu cechami (kwotami) były: płeć i wiek.

Badania zostały przeprowadzone wśród uczestników Uniwersytetu Trzeciego Wieku w państwowych uczelniach wyższych w: Warszawie, Krakowie, Łodzi, Poznaniu, Gdańsku, Katowicach, Lublinie, Białymstoku, Toruniu i we Wrocławiu, a także wśród członków kół parafialnych, w parafiach znajdujących się na terenie archidiecezji: warszawskiej, krakowskiej, łódzkiej, białostockiej, gdańskiej, katowickiej, lubelskiej, poznańskiej, wrocławskiej, oraz diecezji: warszawsko-praskiej i toruńskiej.

Dobór próby badawczej i jej charakterystyka

Badania zachowań konsumenckich są procesem niezwykle złożonym. Wynika to ze złożoności konsumpcji i zachowań nabywczych konsumentów w dziedzinie podejmowania decyzji konsumpcyjnych. W tego typu badaniach ważnym krokiem służącym wyjaśnieniu badanego zjawiska jest przyjęcie określonych wskaźników. Ma

ludzkich (próg, poniżej którego występuje biologiczne zagrożenie życia oraz rozwoju psychofizycznego człowieka) (zob. więcej Kurowski, 2002).

to istotne znaczenie, ponieważ wskaźnik służy do określenia pewnej cechy przedmiotu lub zjawiska pozostającej w takich związkach z inną cechą, że wystąpienie jej sygnalizuje obecność tej drugiej. Wskaźnikiem jest zmienna mierzalna, czyli dostępna empirycznie. W przypadku badania zachowań konsumenckich wskaźnikami wyjaśniającymi złożoność tego zjawiska są wskaźniki demograficzne (płeć, wiek, miejsce zamieszkania, wielkość gospodarstwa domowego) oraz wskaźniki społeczno-ekonomiczne (wykształcenie, dochód).

W przeprowadzonym badaniu kobiety stanowiły 71%, a jedynie co trzeci ankietowany był mężczyzną. W próbie wystąpiła wyraźna przewaga kobiet nad mężczyznami, zaś najliczniejszą grupę wiekową stanowiły osoby z przedziału wiekowego 65–74 lata². Istotną zmienną w badaniu było także miejsce zamieszkania. W próbie respondentów, zgodnie z przyjętymi założeniami badawczymi, znalazły się osoby zamieszkujące największe miasta Polski.

Respondentom zadano także pytanie o poziom wykształcenia. W kwestionariuszu wywiadu przedstawiono cztery kategorie wykształcenia: podstawowe, zasadnicze zawodowe, średnie i wyższe. Najsilniej reprezentowane były osoby z wykształceniem średnim. Prawie 2/5 ankietowanych legitymowało się tym poziomem wykształcenia. Co czwarty ankietowany ukończył studia wyższe i podobny odsetek stanowiły osoby posiadające wykształcenie zasadnicze zawodowe. W badanej próbie najmniejszą grupę stanowiły osoby z wykształceniem podstawowym (11,4%).

Blisko połowę badanych stanowiły osoby będące reprezentantami dwuosobowych gospodarstw domowych, natomiast niespełna 2/5 ankietowanych reprezentowały gospodarstwa trzyosobowe. Z kolei co szósty respondent był przedstawicielem jednoosobowych gospodarstw domowych.

Największą grupę wśród respondentów stanowiły osoby, których miesięczny dochód *per capita* w gospodarstwie nie przekraczał 2000,00 zł. Dla co trzeciego ankietowanego dochód mieścił się w przedziale od 2001,00 do 3000,00 zł miesięcznie na 1 osobę w gospodarstwie domowym. Z kolei dla co czwartego badanego miesięczny rozporządzalny dochód na 1 osobę mieścił się w przedziale od 3001,00 do 4000,00 zł. Natomiast najmniejszą grupę wśród respondentów stanowiły gospodarstwa, w których dochód *per capita* wyniósł powyżej 4000,00 zł miesięcznie.

² W literaturze anglosaskiej stosuje się podział osób starszych na trzy grupy: 1) młodzi starzy (*young old*) – osoby w wieku 60/65–74 lata, 2) starzy starzy (*old old*) – w wieku 75–84 lata i 3) najstarsi starzy (*the oldest old*) – osoby w wieku 85 lat i więcej. Przyjęty w badaniu podział wieku starszego jest zbliżony do podziału zaproponowanego przez WHO. Autor badania przyjął podział wieku starszego na: 1) wiek podeszły, do którego zaliczają się osoby między 65. a 74. rokiem życia, 2) wiek starczy, gdzie kwalifikują się osoby między 75. a 84. rokiem życia, oraz 3) wiek sędziwy, do którego należą osoby powyżej 85. roku życia. Według ONZ za umowny początek starości uważa się 65. rok życia. Należy jednak pamiętać, że starość nie wiąże się jedynie z liczbą lat, którą dana osoba przeżyła. Odróżniamy wiek kalendarzowy (chronologiczny, metrykalny) i wiek biologiczny. Wpływ wielu czynników powoduje niejednokrotnie bardzo duże rozbieżności między wiekiem kalendarzowym a wiekiem biologicznym.

Poziom dochodów seniorów w Polsce

Badanych seniorów biorących udział w badaniu poproszono o określenie wysokości dochodu przypadającego miesięcznie na 1 osobę w ich gospodarstwie domowym. Dochody te zaklasyfikowano do czterech grup, z których dochody do 2000,00 zł mogą zostać określone jako „dochody niskie”. Do tej kategorii zaliczało się prawie 31% ogółu badanych gospodarstw osób w wieku 65+. Warto nadmienić, że trzech na stu uczestników badania dysponowało miesięcznie jedynie kwotą poniżej 2000,00 zł *per capita*, przy czym najniższy poziom deklarowanych dochodów wyniósł ok. 1124,00 zł na 1 osobę.

Dochody miesięczne na 1 osobę w wysokości 2001,00–3000,00 zł uzyskiwało 44,8% badanych, a w granicach 3001,00–4000,00 zł – 1/5 seniorów. Pozostałe gospodarstwa osób w wieku 65+ osiągały nieco wyższy poziom dochodów. Miesięcznym rozporządzalnym dochodem przekraczającym 4000,00 zł mogło pochwalić się zaledwie 4,2% badanych. Należy w tym miejscu nadmienić, że słuchacze UTW częściej niż badani ze wspólnot parafialnych deklarowali wyższe rozporządzalne dochody.

Przeprowadzone badania pozwalają także na obserwację wpływu różnych determinant na poziom bieżących dochodów (tab. 1). Szczególnie duży wpływ na poziom bieżących dochodów badanych gospodarstw domowych mają takie cechy, jak: wiek i wykształcenie badanej osoby oraz miejsce zamieszkania.

W świetle przeprowadzonych analiz statystycznych okazało się, że poziom wykształcenia, jaki reprezentowały badane gospodarstwa domowe, różnicował wysokość osiąganego dochodu *per capita* (współczynnik korelacji Spearmana $r = 0,135$, przy $p = 0,01$). Jeżeli wziąć pod uwagę gospodarstwa domowe seniorów o niskim miesięcznym rozporządzalnym dochodzie (do 2000,00 zł), to np. wśród osób z wykształceniem wyższym do tej kategorii zalicza się ponad 1/4 ankietowanych. Wraz ze spadkiem poziomu rozporządzalnego dochodu ich odsetek wzrasta, by wśród osób legitymujących się wykształceniem podstawowym osiągnąć poziom 34,3%. Odnotowano także, że prawie 2/5 badanych uczestniczących w kołach parafialnych i 22,8% słuchaczy UTW deklarowało miesięczne dochody na 1 osobę na poziomie nieprzekraczającym 2000,00 zł.

Uwzględnienie miejsca zamieszkania różnicuje w statystycznie istotny sposób badaną zbiorowość gospodarstw domowych pod względem wyróżnionych w tabeli 1 kryteriów, chociaż podkreślić trzeba mniejszą siłę tego zróżnicowania aniżeli w przypadku wykształcenia (współczynnik V-Cramera = 0,213, przy $p \leq 0,01$). Biorąc pod uwagę miejsce zamieszkania respondentów, okazało się, że najwięcej rodzin o niskich dochodach pochodzi z Torunia (33,7%), Łodzi (33,3%) i Białegostoku (33,2%). Zdecydowanie najmniej osób deklarujących niskie dochody w swoich rodzinach pochodziło z Poznania (28,8%), Warszawy (28,9%) i Krakowa (29,3%).

Tabela 1. Poziom dochodu *per capita* w badanych gospodarstwach emerytów (w %)

Cechy badanych	Do 2000,00 zł	2001,00– 3000,00 zł	3001,00– 4000,00 zł	Powyżej 4000,00 zł
Ogółem	31,0	44,8	20,0	4,2
Wiek:				
65–74	26,3	47,0	20,6	6,1
75–84	31,4	45,2	19,5	3,9
powyżej 85	35,3	42,2	19,9	2,6
Płeć:				
kobiety	35,6	44,1	17,3	3,0
mężczyźni	26,4	45,5	22,7	5,4
Wykształcenie:				
podstawowe	34,3	42,5	19,3	3,9
zasadnicze zawodowe	32,3	45,0	20,2	2,5
średnie	31,9	44,4	19,9	3,8
wyższe	25,5	47,3	20,6	6,6
Miejsce zamieszkania:				
Warszawa	28,9	43,9	19,8	7,4
Kraków	29,3	45,1	21,3	4,3
Łódź	33,3	44,3	21,3	1,1
Poznań	28,8	44,8	19,6	6,8
Wrocław	30,2	45,2	20,1	4,5
Gdańsk	30,8	44,8	18,8	5,6
Katowice	30,2	44,3	20,1	5,4
Lublin	31,6	44,7	20,3	3,4
Białystok	33,2	46,0	18,8	2,0
Toruń	33,7	44,9	19,9	1,5

Źródło: badania własne.

Na poziom dochodu przypadającego na 1 osobę w gospodarstwie domowym statystycznie istotnie wpływał wiek respondentów (współczynnik korelacji Pearsona $r = -0,154$, $p \leq 0,01$). Najniższe dochody (do 2000,00 zł na 1 osobę) wskazywali najczęściej seniorzy z grupy wiekowej 85 lat i więcej (35,3%), natomiast dochody w przedziale 2001,00–3000,00 zł respondenci z grupy wiekowej 65–74 lata (47%). Z kolei najwyższe dochody – powyżej 4000,00 zł na 1 osobę deklarowały osoby starsze zaliczane do grupy wiekowej 65–74 lata. Co szesnasty ankietowany z tej grupy wiekowej wskazał właśnie na taki dochód *per capita* w swoim gospodarstwie.

Subiektywna ocena sytuacji materialnej osób w wieku starszym w Polsce

Zróżnicowanie sytuacji materialnej osób starszych jest wyrażane w ich samoocenach. Obraz stopnia zadowolenia z bieżącej sytuacji materialnej seniorów daje analiza rozkładu odpowiedzi na pytanie dotyczące aktualnej sytuacji finansowej. W świetle omówionych wcześniej wskaźników dotyczących wysokości dochodu nie może dziwić fakt, że nieliczni tylko seniorzy ocenili sytuację materialną swojej rodziny jako bardzo

dobrą (6,6%), natomiast prawie co drugi z nich ocenił swoją sytuację finansową jako dobrą. Prawie 2/5 badanych uznało sytuację rodziny jako złą, zaś co dziesiąty badany senior jako bardzo złą. Odnotowano także, że ponad 60% słuchaczy UTW i niespełna 2/5 uczestników wspólnot parafialnych bardzo dobrze bądź dobrze oceniło swoją sytuację materialną. Wynika z tego, że w analizowanym okresie połowa badanych seniorów była niezadowolona z uzyskiwanego bieżącego dochodu rozporządzalnego.

Wystawione przez respondentów oceny dotyczące sytuacji materialnej w ich rodzinach były dość silnie zróżnicowane w zależności od cech charakteryzujących badanych seniorów i ich rodziny (tab. 2).

Tabela 2. Sytuacja materialna w opinii badanych seniorów (w %)

Cechy ankietowanych	Bardzo dobra	Dobra	Zła	Bardzo zła
Ogółem	6,6	44,5	39,1	9,8
Wiek:				
65–74	7,5	50,3	34,9	7,3
75–84	6,7	45,8	37,6	9,9
powyżej 85	5,6	37,4	44,8	12,2
Płeć:				
kobiety	5,9	43,9	41,5	8,7
mężczyźni	7,3	45,1	36,7	10,9
Wykształcenie:				
podstawowe	2,3	35,6	45,4	16,7
zasadnicze zawodowe	5,4	39,9	44,9	9,8
średnie	5,2	48,7	38,7	7,4
wyższe	13,5	53,8	27,4	5,3
Dochód na 1 osobę w zł:				
do 2000,00	–	17,8	69,0	13,2
2001,00–3000,00	–	39,4	50,3	10,3
3001,00–4000,00	8,4	53,7	28,5	9,4
powyżej 4000,00	18,0	67,1	8,6	6,3
Miejsce zamieszkania:				
Warszawa	8,8	50,3	32,2	8,7
Kraków	7,1	48,2	36,5	8,2
Łódź	5,1	37,6	42,0	15,3
Poznań	6,9	44,1	39,2	9,8
Wrocław	6,3	45,2	39,1	9,4
Gdańsk	6,7	45,3	39,5	8,5
Katowice	8,4	51,2	30,9	9,5
Lublin	5,3	39,1	44,9	10,7
Białystok	5,4	40,2	44,0	10,4
Toruń	6,0	43,8	42,7	7,5

Uwaga: Skala czterostopniowa: 1 – bardzo zła, 2 – zła, 3 – dobra, 4 – bardzo dobra.

Źródło: badania własne.

Wiek różnicował istotnie statystycznie opinie respondentów na temat ich sytuacji finansowej (współczynnik korelacji Pearsona $r = -0,141$, przy $p \leq 0,01$). Najczęściej seniorzy z grupy wiekowej 65–74 lata wskazywali najwyższe oceny sytuacji finansowej.

wej w skali czterostopniowej. Najgorzej sytuację materialną w swoim gospodarstwie oceniali respondenci z grupy wiekowej 85 lat i więcej. Jedynie prawie co siódmy z nich ocenił sytuację materialną w swojej rodzinie jako dobrą lub bardzo dobrą.

Na ocenę obecnej sytuacji finansowej wpływał dochód na 1 osobę w rodzinie (współczynnik korelacji Pearsona $r = 0,373$, przy $p \leq 0,01$). O ile bowiem co dziesiąty ankietowany dysponujący miesięcznym dochodem nieprzekraczającym 2000,00 zł na 1 osobę ocenił swoją sytuację materialną jako bardzo złą i odpowiednio: 69% – jako złą, to w wyższych grupach dochodowych wskaźniki te systematycznie zmniejszyły się i w grupie seniorów znajdujących się w przedziale dochodowym 3001,00–4000,00 zł i dochodzie przewyższającym 4000,00 zł miesięcznie na osobę żaden z seniorów nie uznał swojej sytuacji finansowej za bardzo złą. W tych grupach dochodowych odpowiednio: 28,5% i 8,6% osób starszych oceniło swoją sytuację finansową jako złą, natomiast odpowiednio: 53,7% i 67,1% – jako dobrą. Natomiast prawie co piąty badany dysponujący miesięcznym dochodem *per capita* przekraczającym 4000,00 zł ocenił swoją sytuację materialną jako bardzo dobrą.

Podobnie jak w przypadku wysokości miesięcznego rozporządzalnego dochodu samoocena wzrasta wraz z poziomem wykształcenia respondentów (współczynnik korelacji Spearmana $r = 0,315$, przy $p = 0,01$). W przypadku osób z wykształceniem podstawowym aż 4/5 ankietowanych oceniło sytuację materialną swojej rodziny jako bardzo złą lub złą, podczas gdy wśród osób z wyższym wykształceniem – zaledwie co dziesiąta.

Miejsce zamieszkania również różnicowało (jednakże już w mniejszym stopniu) badaną populację (współczynnik V-Cramera wyniósł 0,056, $p \leq 0,05$). Samoocena sytuacji finansowej dokonana przez seniorów z tych miast, w których odnotowano niższy poziom rozporządzalnych dochodów, także była niższa. Najwięcej ocen negatywnych uzyskano w Toruniu, Lublinie i Łodzi, zaś zdecydowanie najmniej – w Poznaniu, Katowicach i Warszawie.

Zmienną niewpływającą w sposób statystycznie istotny na opinie respondentów na temat ich zadowolenia z sytuacji finansowej była płeć (współczynnik korelacji Pearsona wyniósł $r = -0,039$, $p = 0,572$).

Zachowania oszczędnościowe seniorów w Polsce

W przeprowadzonym badaniu ponad 2/5 osób w wieku 65+ deklaroowało posiadanie zasobów finansowych w postaci pieniędzy, lokat bankowych lub papierów wartościowych. Prawie połowa słuchaczy UTW i niespełna co trzeci badany uczestniczący we wspólnotach parafialnych deklarowali posiadanie jakichkolwiek oszczędności. Natomiast prawie 60% seniorów przyznało jednak, że w ich gospodarstwach domowych nie ma żadnych oszczędności, w tym niecałe 5% stwierdziło, że w okresie przed przejściem na emeryturę mieli jeszcze jakieś zaoszczędzone pieniądze, jednakże już je w całości wydali (tab. 3).

Poszczególne czynniki socjodemograficzne różnicowały istotnie statystycznie opinie respondentów na temat posiadania oszczędności. Oczywiście jest, że posiadanie oszczędności jest nierozdzielnie związane z kondycją finansową i materialną gospodarstw domowych. Nie dziwi zatem fakt, że zmienną istotnie różnicującą badane gospodarstwa seniorów pod względem oszczędzania jest grupa dochodowa, do jakiej zaliczono określone gospodarstwo (wartość współczynnika korelacji Pearsona $r = 0,473$, przy $p \leq 0,01$). I tak, im wyższa grupa dochodowa, tym większa skłonność do oszczędzania. Ponadto zwiększają się zasoby posiadanych oszczędności w gospodarstwach domowych. Posiadanie rozmaitych zasobów finansowych najczęściej deklarowali seniorzy, którzy osiągnęli miesięczne rozporządalne dochody powyżej 4000,00 zł na 1 osobę w rodzinie (ponad 2/3 respondentów), a także ankietowani w grupie dochodowej 3001,00–4000,00 zł (ponad 2/5 badanych). Wraz ze wzrostem poziomu dochodu osoby w wieku 65+ częściej rezygnowały z przechowywania wolnych środków finansowych w domu na rzecz lokowania ich z zyskiem na rynku. Należy jednak podkreślić, że nawet w najzamożniejszych badanych gospodarstwach seniorów prawie 3/5 badanych stwierdziło, że ich gospodarstwa domowe nie dysponują żadnymi rezerwami finansowymi. Oczywiście mniej korzystna była sytuacja osób starszych znajdujących się w znacznie gorszym położeniu społeczno-ekonomicznym.

Tabela 3. Oszczędności w opinii badanych seniorów (w %)

Cechy ankietowanych	Gospodarstwa domowe (w %)	
	Posiadające oszczędności	Nieposiadające oszczędności
Ogółem	41,6	58,4
Wiek:		
65–74	46,3	53,7
75–84	40,7	59,3
powyżej 85	37,8	62,2
Płeć:		
kobiety	39,8	60,2
mężczyźni	43,4	56,6
Wykształcenie:		
podstawowe	26,3	73,3
zasadnicze zawodowe	36,8	63,2
średnie	38,1	61,9
wyższe	65,2	34,8
Dochód na 1 osobę w zł:		
do 2000,00	25,8	74,2
2001,00–3000,00	32,7	67,3
3001,00–4000,00	42,9	57,1
powyżej 4000,00	65,0	35,0

Cechy ankietowanych	Gospodarstwa domowe (w %)	
	Posiadające oszczędności	Nieposiadające oszczędności
Miejsce zamieszkania:		
Warszawa	46,6	53,4
Kraków	42,8	57,2
Łódź	37,8	62,2
Poznań	42,3	57,7
Wrocław	42,0	58,0
Gdańsk	44,6	55,4
Katowice	46,1	53,9
Lublin	38,9	61,1
Białystok	37,1	62,9
Toruń	37,8	62,2

Źródło: badania własne.

Seniorzy w Polsce tym częściej deklarowali, że mają oszczędności, im byli lepiej wykształceni i sytuowani, bardziej zadowoleni ze swoich warunków materialnych, a także im większe miasto zamieszkiwali. O posiadanych rezerwach finansowych częściej też mówiły osoby z grupy wiekowej 65–74 lata (prawie co drugi badany) oraz respondenci z grupy wiekowej 75–84 lata (2/5 ankietowanych). Natomiast najmniej oszczędności deklarowali najstarsi badani z grupy wiekowej 85 lat i więcej (niepełna 40% ankietowanych).

Wykształcenie jest zmienną statystycznie wpływającą nie tylko na sam fakt posiadania oszczędności, ale również na ich wysokość (współczynnik korelacji Spearmana $r = 0,321$, $p = 0,01$). Seniorzy reprezentujący wyższy poziom wykształcenia częściej w ogóle posiadali oszczędności, niezależnie od wysokości zgromadzonych środków. Posiadanie rozmaitych zasobów finansowych deklarowało ponad 3/5 respondentów legitymujących się wyższym wykształceniem, podczas gdy z wykształceniem podstawowym zaledwie co czwarty. Można zatem stwierdzić, że im wyższy poziom wykształcenia osób starszych, tym większe oszczędności.

Z nieco mniejszą siłą i statystycznie nieistotną różnicuje badane gospodarstwa seniorów ze względu na skłonność do oszczędzania miejsce zamieszkania respondentów (wartość współczynnika V-Cramera wyniosła 0,078, przy $p = 0,491$). Biorąc pod uwagę miejsce zamieszkania badanych, okazało się, że najwięcej oszczędności posiadali seniorzy zamieszkali w Warszawie, Katowicach i Wrocławiu (ponad 40%). Zdecydowanie najwięcej seniorów w Polsce deklarujących brak jakichkolwiek oszczędności pochodziło z Białegostoku, Łodzi i Torunia (ponad 3/5 badanych).

Wśród respondentów posiadających oszczędności najwięcej deklarowało, że wysokość oszczędności nie przekracza miesięcznych bądź co najwyżej trzymiesięcznych dochodów gospodarstwa domowego.

Zmienne socjodemograficzne, takie jak wiek, wykształcenie i miejsce zamieszkania, z małą siłą i statystycznie nieistotną różnicują zbiorowość seniorów pod względem skłonności do oszczędzania. Z przeprowadzonych badań wynika, że oszczędności do wysokości miesięcznych dochodów gospodarstwa domowego po-

siadały najczęściej osoby z grupy wiekowej 75–84 lata (co dziesiąty ankietowany), zaś najmniejszymi oszczędnościami mogli pochwalić się respondenci z grupy wiekowej 85 lat i więcej.

Grupą charakteryzującą się najwyższym udziałem w kategorii posiadających oszczędności w wysokości przekraczającej wartość rocznego dochodu stanowią seniorzy z grupy wiekowej 65–74 lata. Z kolei osoby z grupy wiekowej 75–84 lata dysponowały oszczędnościami w wysokości co najwyżej trzymiesięcznych dochodów.

Poziom wykształcenia nie różnicował w sposób istotny statystycznie opinii na temat posiadanych oszczędności (współczynnik korelacji Pearsona $r = 0,123$, $p = 0,114$). Na podstawie informacji zdobytych w trakcie przeprowadzonego badania zaobserwowano, że wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia seniorów wzrastał odsetek posiadania oszczędności, bez względu na wysokość zgromadzonych środków. Można dostrzec pewną prawidłowość polegającą przede wszystkim na tym, że seniorzy legitymujący się wyższym poziomem wykształcenia częściej dysponowali oszczędnościami przekraczającymi roczny dochód aniżeli osoby posiadające zaledwie wykształcenie podstawowe.

Jedynie co dziesiąte gospodarstwo domowe reprezentowane przez osoby z wyższym wykształceniem dysponowało oszczędnościami o wysokości miesięcznego dochodu, zaś średnio co ósme dysponowało oszczędnościami w wysokości przekraczającej trzymiesięczny dochód. Można zatem powiedzieć, że poziom wykształcenia jest zmienną istotnie statystycznie różnicującą badane gospodarstwa seniorów nie tylko ze względu na sam fakt posiadania oszczędności, ale i na wartość zgromadzonych środków.

Z nieco mniejszą siłą różnicuje badane gospodarstwa domowe ze względu na posiadanie oszczędności miejsce zamieszkania (współczynnik V-Cramera wyniósł 0,087, przy $p = 0,413$). Zaobserwowano, że częściej oszczędności nie posiadali seniorzy reprezentujący jako miejsce zamieszkania Łódź i Toruń. Natomiast prawie co druga osoba w wieku 65+ pochodząca z Warszawy i Katowic dysponowała oszczędnościami.

Zmienną różnicującą (co prawda w niewielkim stopniu) seniorów w Polsce pod względem oszczędzania jest grupa dochodowa, do jakiej zaliczono gospodarstwo domowe (współczynnik korelacji Pearsona $r = 0,146$, przy $p \leq 0,01$). Im wyższa grupa dochodowa, tym większa skłonność badanych seniorów do oszczędzania, a także większe zasoby posiadanych oszczędności. Wśród ankietowanych osób w wieku 65+ posiadających oszczędności i znajdujących się w najwyższej grupie dochodowej (powyżej 4000,00 zł na 1 osobę) ponad dwukrotnie częściej niż w pozostałych wzrastał udział oszczędności przewyższających roczne dochody gospodarstwa domowego.

Posiadanie oszczędności i ich stabilność są jednym z kluczowych wskaźników poziomu bezpieczeństwa materialnego gospodarstw domowych (tab. 4).

Tabela 4. Formy oszczędności badanych seniorów (w %)

Oszczędności i inne zasoby materialne, które można spieniężyć w razie potrzeby	Wskazania respondentów (w %)
gotówka (w złotych) w domu	60,3
lokaty terminowe w konkretnych bankach w złotych	48,6
konto bankowe <i>a vista</i> w złotych	26,4
polisa ubezpieczeniowa	10,3
fundusze inwestycyjne	2,6
lokaty w nieruchomościach	2,5
wartościowe przedmioty, które w razie potrzeby można spieniężyć	1,8
obligacje skarbu państwa	1,4
papiery wartościowe notowane na giełdzie	1,1

Źródło: badania własne.

Ponad 3/5 seniorów posiadających oszczędności miało je w gotówce, zaś co drugi – w formie lokat w bankach w złotych. Najczęściej w bankach w złotówkach lokowali badani z grupy wiekowej 65–74 lata (ponad 3/4 ankietowanych), a oszczędności w formie gotówkowej relatywnie najczęściej posiadali seniorzy z grupy wiekowej 85 lat i więcej. Relatywnie największy odsetek osób w wieku 65+ lokował swoje oszczędności w bankach w złotówkach w Warszawie (prawie 4/5 badanych), Poznaniu (ponad 3/4 ankietowanych) i Łodzi (ponad 50% badanych). Zdecydowanie najwyższy odsetek ankietowanych seniorów mających oszczędności w gotówce zamieszkiwał Toruń (ponad 77% badanych z tego województwa). Wyniki badań wskazują, że badani uczestniczący we wspólnotach parafialnych (72,3%) częściej niż słuchacze UTW (48,3%) trzymali swoje oszczędności w gotówce w domu, podczas gdy lokaty terminowe były przeważnie domeną słuchaczy UTW (63,8%). Zaledwie 33,4% seniorów uczestniczących we wspólnotach parafialnych dokonywała lokat terminowych w bankach (Zalega, 2016b: 150–151).

Konta bankowe *a vista* w złotych posiadał co czwarty badany posiadający oszczędności. Stosunkowo wysoki odsetek posiadaczy takich kont pozwala wnioskować o tendencji do utrwalania się wśród seniorów w Polsce zwyczaju powierzenia swojej gotówki bankowi. Jednak przy wyciąganiu takich wniosków należy zachować dużą ostrożność, ponieważ porównanie danych dotyczących tej formy lokowania pieniędzy (i tylko w odniesieniu do przechowywania pieniędzy w domu) wskazuje bardziej na okresowe wahania opinii niż na zmianę stylu dysponowania własną gotówką. Seniorzy, którzy deklarowali posiadanie konta *a vista* w złotych, legitymowali się wyższym wykształceniem, dysponowali miesięcznym dochodem *per capita* powyżej 3000 zł oraz zamieszkiwali Warszawę, Kraków i Wrocław, a także częściej byli słuchaczami UTW (38,1%).

Przeprowadzone badania potwierdziły mały odsetek posiadaczy indywidualnej polisy ubezpieczenia na życie wśród badanych seniorów. Zaledwie co dziesiąty respondent wskazywał na polisę ubezpieczeniową na życie jako formę oszczędności.

Relatywnie największy odsetek seniorów lokujących swoje oszczędności w tej formie mieści się w grupie wiekowej 65–74 lata, wśród osób posiadających wykształcenie wyższe, dysponujących miesięcznym rozporządzalnym dochodem *per capita* powyżej 3000 zł i zamieszkujących Warszawę, Kraków bądź Katowice. Częściej oszczędności w polisie ubezpieczeniowej lokowali słuchacze UTW (17,3%).

Korzystanie z pozostałych form lokat i oszczędności kształtowało się na niskim poziomie. Niewątpliwie najmniejszą popularnością wśród badanych seniorów cieszyło się lokowanie pieniędzy w papierach wartościowych. Jest to zrozumiałe z uwagi na zwiększoną niepewność i ryzyko lokowania zasobów pieniężnych w tego typu walorach. Przeprowadzone badania pokazują, że badane osoby w wieku 65+ preferują tradycyjne, sprawdzone i zarazem bezpieczne instrumenty finansowe.

Konstatując zagadnienia dotyczące form oszczędzania środków pieniężnych przez seniorów w Polsce, można stwierdzić, że styl lokowania pieniędzy związany jest, co jest rzeczą oczywistą, z położeniem ekonomicznym ankietowanych. Im wyższe wykształcenie i lepsza ocena własnych warunków materialnych, tym częściej respondenci twierdzili, że dysponują różnego rodzaju lokatami finansowymi, a także tym rzadziej się zdarzało, że nie mieli żadnych oszczędności. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że nawet wśród osób w lepszej sytuacji materialnej znajdowały się osoby, które nie posiadały żadnych lokat i innych form zasobów finansowych stwarzających poczucie bezpieczeństwa materialnego.

Ci spośród badanych seniorów, którzy zadeklarowali, że byli w stanie zaoszczędzić pieniądze, najczęściej zamierzali je przeznaczyć na zabezpieczenie się przed nieoczekiwaną sytuacją losową, leczenie, rehabilitację, pomoc własnym dzieciom, stałe opłaty oraz na bieżące wydatki konsumpcyjne (tab. 5).

Tabela 5. Cel przeznaczenia oszczędności w opinii badanych seniorów (w %)

Wyszczególnienie celów	Procent odpowiedzi
rezerwa na sytuacje losowe	89,7
leczenie	46,3
bieżące wydatki konsumpcyjne	24,3
stałe opłaty	23,6
remont mieszkania/domu	20,4
rehabilitacja	19,8
pomoc własnym dzieciom	19,6
wypoczynek i rozrywka	9,8
bez specjalnego przeznaczenia	8,2
zakup dóbr trwałego użytku	4,8

Źródło: badania własne.

Z badań nad celami oszczędzania wynika, że najsilniejszym motywem oszczędzania wśród badanych seniorów była chęć zabezpieczenia się przed nieprzewidzia-

nyimi okolicznościami (tzw. oszczędności buforowe). Prawie 90% badanych, którzy byli w stanie zaoszczędzić pieniądze, deklarowali, że gromadzą rezerwy właśnie w tym celu. Gromadzenie oszczędności jako rezerwy na sytuacje losowe najczęściej dotyczyło seniorów deklarujących posiadanie oszczędności z grupy wiekowej 65–74 lata (93,8%), mieszkających w Warszawie, Gdańsku i Białymstoku (ponad 93,5%), legitymujących się wykształceniem wyższym i średnim (92,4%) i osiągających miesięczne dochody na 1 osobę w przedziale 2001,00–3000,00 zł (94,2%). Ten cel przeznaczania oszczędności był wskazywany przez 90,5% uczestników wspólnot parafialnych i 88,9% słuchaczy UTW.

Istotnym motywem oszczędzania były także wydatki na leczenie. Wydatki na cele zdrowotne były najczęściej wybierane przez osoby z przedziału wiekowego 75–84 lata oraz 85 lat i więcej (ponad 58,7%), mieszkające w Warszawie i Łodzi (ponad 54,3%), z wykształceniem średnim i wyższym (ponad 52,9%), a także osiągające miesięczny dochód na 1 osobę w wysokości 4000,00 zł i więcej (59,3%). Słuchacze UTW (49,5%) częściej niż seniorzy aktywnie działający we wspólnotach parafialnych (43,1%) deklarowali przeznaczanie oszczędności na wydatki związane z leczeniem.

Wysoko w hierarchii celów oszczędzania znalazły się również bieżące wydatki konsumpcyjne. Typowymi konsumentami, którzy oszczędzali pieniądze na ten cel, byli badani seniorzy z grupy wiekowej 75–84 lata (26,6%), posiadający wykształcenie co najmniej średnie (27,5%), mieszkający w Warszawie, Gdańsku i Lublinie (24,2%) i dysponujący miesięcznym dochodem na 1 osobę w wysokości 3000,00 zł i więcej. Odnotowano także, że co trzeci słuchacz UTW i zaledwie 18,4% seniorów uczestniczących we wspólnotach parafialnych oszczędza pieniądze po to, aby przeznaczyć je na szeroko pojmowane wydatki konsumpcyjne.

Pomoc własnym dzieciom poprzez zapewnienie odpowiedniego startu życiowego i możliwości kształcenia to cele wymieniane przez prawie 20% osób oszczędzających. Przyszłość dzieci jako ważny motyw oszczędzania był wymieniany przez seniorów z grupy wiekowej 65–74 lata (27,3%), legitymujących się wykształceniem wyższym (29,9%), mieszkających w Warszawie (26,3%) i Poznaniu (25,7%) i osiągających miesięczny dochód na 1 osobę powyżej 4000,00 zł (28,8%). Ten cel oszczędzania pieniędzy zadeklarowało 23,3% seniorów uczestniczących we wspólnotach parafialnych i 23,3% słuchaczy UTW.

Stosunkowo niewiele osób starszych wskazało jako cel oszczędzania wydatki na dobra trwałe użytku (wyposażenie mieszkania w meble, sprzęt AGD i RTV). Należy w tym miejscu zaznaczyć, że na wyposażenie domu/mieszkania w meble, artykuły gospodarstwa domowego wskazywali najczęściej seniorzy z grupy wiekowej 65–74 lat (8,7%), legitymujący się wykształceniem średnim i zasadniczym zawodowym (6,9%), mieszkający w Katowicach (6,5%) i Wrocławiu (5,9%), osiągający miesięczny dochód *per capita* 3000,00 zł i więcej (5,7%) oraz oceniający własne warunki materialne jako dobre. Na zakup dóbr trwałego użytku oszczędzają najczęściej słuchacze UTW (6,7%) i zaledwie 2,9% uczestników wspólnot parafialnych.

Zadłużanie się badanych osób w wieku 65+

Osoby w starszym wieku tworzą stabilną pod względem dochodów grupę klientów, którymi zainteresowane są instytucje zajmujące się udzielaniem kredytów – zarówno instytucje bankowe, jak i parabankowe. Atrakcyjność tej grupy wynika z jednej strony ze stabilności w otrzymywaniu regularnych, comiesięcznych świadczeń, a z drugiej – z zabezpieczenia w wyniku śmierci pożyczko- lub kredytobiorcy, gdzie dług spłacany jest przez poręczycieli, czyli najczęściej najbliższych, rodzinę, przyjaciół (Świecka, 2016: 129).

Zadłużenie osób starszych jest, po pierwsze, wynikiem niekorzystnej sytuacji finansowej zmuszającej do zaciągnięcia pożyczki na zakup dóbr pierwszej potrzeby, jak np. kosztownych leków wymaganych z powodu pogorszenia stanu zdrowia, a po drugie, konsekwencją wzięcia pożyczki/kredytu dla osób z rodziny, które nie posiadają zdolności kredytowej i które zobowiązały się do spłaty zadłużenia, którego nie realizują, np. na zakup najnowszego telewizora dla dzieci lub wnuków. Czasami może to prowadzić do nadużyć finansowych, które doprowadzają do nielegalnych, niewłaściwych działań mających na celu pozbawienie osób starszych ich aktywów, w tym środków finansowych w postaci gotówki. Zagadnienie nadużycia finansowego w stosunku do osób starszych jest kontrowersyjne i trudne do udowodnienia, ale ma miejsce, zwłaszcza w szerszym kontekście, obejmującym również niewłaściwe i niegospodarne zarządzanie majątkiem i środkami finansowymi przez osoby, do których osoby starsze mają zaufanie (Fealy i in., 2012, za: Świecka, 2016: 131).

Z badań pierwotnych w zakresie zadłużenia się gospodarstw domowych wynika, że 46,7% badanych seniorów korzystało z kredytów i pożyczek. Dla co piątego badanego seniora zadłużenie przekraczało roczne dochody rodziny, dla ponad co czwartego – półroczne dochody, dla co trzeciego – ponad trzymiesięczne dochody, dla 17,6% – nie przekraczało trzymiesięcznych dochodów, zaś dla 10,4% badanych zadłużenie nie przekraczało miesięcznych dochodów gospodarstwa. Wyniki badania wskazują, że prawie 50% seniorów uczestniczących we wspólnotach parafialnych oraz 44,2% słuchaczy UTW skorzystało z kredytu lub pożyczki.

Badane osoby w wieku 65+, których głową jest kobieta, charakteryzują się bardziej wstrzemięźliwym podejściem do zadłużenia. Nawet jeśli decydują się na wzięcie kredytu lub pożyczki, to zaciągają ją przeciętnie w niższej wysokości niż gospodarstwa domowe prowadzone przez mężczyzn. Z przeprowadzonych badań wynika także, że najbardziej aktywne na rynku kredytowym są gospodarstwa domowe osób w wieku 65+, w których głową jest mężczyzna. Najwyższy procent zadłużonych gospodarstw domowych występuje w Warszawie (58,3%), Łodzi (56,8%) i Wrocławiu (53,6%), a najniższy w mniejszych miastach, takich jak Toruń (34,7%) i Białystok (31,1%).

Badani seniorzy są najczęściej zadłużeni w bankach (93,1%), parabankach (4,8%) i instytucjach pozabankowych (2,1%). Kredyty i pożyczki w bankach są najbardziej rozpowszechnione w gospodarstwach z terenu Warszawy, Łodzi i Wrocławia. Nato-

miast osoby w wieku 65+ zamieszkujące mniejsze miasta, takie jak Białystok, Toruń i Lublin, relatywnie częściej korzystają z pożyczek instytucji pozabankowych (instytucje pozarządowe, kasy zapomogowo-pożyczkowe, lombardy, osoby fizyczne). Należy w tym miejscu zauważyć, że stosunkowo niski udział badanych seniorów zadłużonych u osób prywatnych wynika z przekonania, iż finansowanie wydatków za pomocą zobowiązań zaciąganych u osób prywatnych wiąże się często z poważnym ryzykiem, a także wprowadza niepotrzebne napięcie w relacjach rodzinnych.

Biorąc pod uwagę zależność między zagrożeniem niewypłacalnością a instytucją, w której gospodarstwa domowe zaciągają kredyty i pożyczki, można zauważyć, że im większy jest stopień zagrożenia niewypłacalnością, tym częściej gospodarstwa domowe zadłużają się w instytucjach pozabankowych (głównie w lombardach i u osób prywatnych). Co istotniejsze, to fakt, że zaciągnięte pożyczki i kredyty badani seniorzy w całości przeznaczają na bieżącą konsumpcję (głównie żywność i leki), pokrycie opłat stałych oraz na spłatę swoich wcześniejszych długów bądź kredytów zaciągniętych przez członków najbliższej rodziny (dzieci lub wnuczki). Warto również podkreślić, że zadłużeni seniorzy korzystający z rynku kredytu w celu sfinansowania bieżącej konsumpcji charakteryzują się miesięcznymi rozporządzalnymi dochodami *per capita* nieprzekraczającymi 2000,00 zł. Świadczy to także o tym, że poziom zdolności kredytowej w tej grupie badanych też jest poniżej przeciętnej. Natomiast osoby w wieku 65+ zadłużone z powodu zaciągnięcia kredytu na sfinansowanie różnych potrzeb członków najbliższej rodziny najczęściej dysponują miesięcznym dochodem na 1 osobę mieszczącym się w przedziale 3001,00–4000,00 zł.

Patrząc na strukturę gospodarstw domowych seniorów zaciągających zobowiązania na różne cele, można stwierdzić, że prawie 2/5 badanych osób w wieku 65+ zaciągnięte kredyty i pożyczki wykorzystało na sfinansowanie remontu mieszkania/domu, prawie co czwarty senior przeznaczył je na zakup dóbr trwałego użytku (głównie sprzętu informacyjno-rozrywkowego i zmechanizowanego sprzętu gospodarstwa domowego), co ósmy przeznaczył kredyty i pożyczki na bieżące wydatki konsumpcyjne, co dziesiąty – na leczenie i zakup leków, 6,8% – na stałe opłaty mieszkaniowe, zaś 5,7% – na spłatę wcześniejszych długów.

Należy w tym miejscu podkreślić, że większość badanych, którzy zaciągają zobowiązania na bieżące cele konsumpcyjne oraz spłatę swoich wcześniejszych długów, zadłużała się w firmach pożyczkowych działających poza systemem bankowym. Takie postępowanie konsumentów potwierdzają także dane z *Diagnozy Społecznej 2015* (2015: 59–60), które pokazują, że najczęściej po pożyczki na spłatę innych zobowiązań sięgają gospodarstwa domowe, które zadłużają się w sposób nieformalny w parabanckach lub u osób prywatnych. Niewątpliwie takie korzystanie z nieformalnych metod pożyczania wpędza gospodarstwa domowe w pułapkę nadmiernego zadłużenia, co w konsekwencji może (choć nie musi) prowadzić do upadłości konsumenckiej.

Z przeprowadzonego badania wynika, że wykształcenie jest zmienną wpływającą nie tylko na sam fakt wystąpienia zadłużenia, ale również na jego wysokość. I tak, badani seniorzy posiadający wyższe wykształcenie (17,8%) rzadziej zadłużali się aniżeli

respondenci legitymujący się wykształceniem podstawowym (46,3%) lub zasadniczym zawodowym i średnim (36,1%). Ponadto im wyższy poziom wykształcenia osób w wieku 65+, tym wyższa ocena bieżącej sytuacji ekonomicznej rodziny. Zaledwie 1% zagrożonych niewypłacalnością wśród zadłużonych w całej badanej próbie stanowiły osoby z wyższym wykształceniem, podczas gdy z wykształceniem podstawowym – 20,3%, zaś wśród legitymujących się wykształceniem zasadniczym zawodowym – 7,9%.

Motyw spłaty wcześniej zaciągniętych zobowiązań ze środków z kredytu lub pożyczki deklaruje 14,1% seniorów, którzy zadłużali się w sektorze nieformalnym (u osób prywatnych lub w lombardzie) oraz 6,8% badanych zadłużonych w bankach.

Sposoby gospodarowania środkami pieniężnymi

Z oceny sytuacji finansowej seniorów wynika, że ponad 1/5 badanych osiągnęła dochody wystarczające na wszystko, jednakże prowadzą one dość oszczędny tryb życia. Co siedemnastej osobie w wieku 65+ starcza na wszystkie odczuwane potrzeby bez szczególnego oszczędzania. Natomiast 2/5 badanych posiada środki pieniężne wystarczające na zakup podstawowych produktów zaspokajających podstawowe potrzeby, zaś co siódmy senior nie jest w stanie zaspokoić nawet potrzeb wiscerogennych, zakupując na rynku wyłącznie najtańsze produkty. To właśnie w tej ostatniej grupie osób w wieku 65+ znajdują się gospodarstwa domowe zagrożone niewypłacalnością, będące potencjalnymi adresatami upadłości konsumenckiej. Ponad 6% słuchaczy UTW i 5,5% uczestników wspólnot parafialnych deklaruje, że dobra sytuacja materialna w ich gospodarstwie umożliwia zaspokojenie odczuwanych potrzeb bez większego oszczędzania. Na drugim biegunie znajdują się seniorzy, którym nie starcza nawet na zaspokojenie potrzeb biologicznych. Do tej grupy zalicza się 18,8% seniorów uczestniczących we wspólnotach parafialnych i co dziesiąty słuchacz UTW.

Zmienną o największej sile różnicowania badanej zbiorowości gospodarstw seniorów pod względem gospodarowania środkami finansowymi okazała się grupa dochodowa, do jakiej zakwalifikowano dane gospodarstwo domowe (współczynnik korelacji Pearsona $r = 0,417$, przy $p \leq 0,01$). Jak można się było spodziewać, najmniej korzystnie wypadły gospodarstwa osób w wieku 65+ zaliczone do najniższej grupy dochodowej. Największe trudności z zaspokojeniem podstawowych potrzeb miały te gospodarstwa domowe, które dysponowały miesięcznym rozporządzalnym dochodem do 2000,00 zł na 1 osobę. Wraz ze wzrostem poziomu dochodu zaspokojenie potrzeb rodziny staje się coraz łatwiejsze. I tak, jeden na trzech badanych seniorów dysponujących miesięcznym dochodem *per capita* do 2000,00 zł stwierdzał, że pieniędzy nie wystarcza nawet na bieżące potrzeby, co wymusza konieczność pożyczania pieniędzy. Należy również podkreślić, że prawie co trzeci badany dysponujący miesięcznym dochodem w wysokości do 2000,00 zł na 1 osobę żywił nadzieję, że jego obecne trudności finansowe mają charakter przejściowy i znikną w najbliższej przyszłości na skutek poprawy sytuacji makroekonomicznej. W odniesieniu do tej

grupy seniorów potwierdza się, i to dość dobrze, działanie w praktyce tzw. efektu rygla (zapadki). Został on dokładnie opisany w literaturze przedmiotu przez amerykańskiego ekonomistę Jamesa Stemble'a Duesenberry'ego w tzw. teorii dochodu względnego (zob. Duesenberry, 1952).

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza sytuacji materialnej osób w starszym wieku pozwala wyciągnąć następujące wnioski:

1. Ponad połowa badanych seniorów była niezadowolona z uzyskiwanego bieżącego dochodu rozporządzalnego.
2. Styl lokowania pieniędzy związany jest z położeniem ekonomicznym badanych seniorów. Im wyższe wykształcenie i lepsza ocena własnych warunków materialnych, tym częściej osoby w wieku 65+ twierdziły, że dysponują różnego rodzaju lokatami finansowymi, a także tym rzadziej się zdarzało, że nie miały żadnych oszczędności.
3. Ci spośród seniorów, którzy zadeklarowali, że są w stanie zaoszczędzić jakiegokolwiek środki finansowe, najczęściej są skłonni przeznaczyć je na chęć zabezpieczenia się przed nieprzewidzianymi okolicznościami, leczenie, opłaty sztywne i bieżące wydatki konsumpcyjne.
4. Zadłużenie seniorów najczęściej nie przekraczało trzymiesięcznych rozporządzalnych dochodów. Natomiast osoby w wieku 65+ były najczęściej zadłużone w bankach, zaś najmniej w parabankach i instytucjach pozabankowych.
5. Prawie 40% badanych osób w wieku starszym zaciągnięte kredyty i pożyczki wykorzystało na sfinansowanie remontu mieszkania/domu, zakup dóbr trwałego użytku (głównie sprzętu informacyjno-rozrywkowego i zmechanizowanego sprzętu gospodarstwa domowego), bieżące wydatki konsumpcyjne, leczenie i zakup leków, stałe opłaty mieszkaniowe oraz na spłatę wcześniejszych długów.

Bibliografia

- Czapliński T., Panek T. (red.) (2015), *Diagnoza Społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*, raport, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa.
- Duesenberry J.S. (1952), *Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior*, Harvard University Press, Harvard–Cambridge M.A.
- Emerytura i renty w 2014 roku* (2015), GUS, Warszawa.
- Fealy G., Donnelly N., Bergin A., Treacy M., Phelan A. (2012), *Financial abuse of older people: A review*, National Centre for the Protection of Older People, University College, Dublin.

- Informacja na temat podstawowych wskaźników ubóstwa w Polsce (2016), http://www.mr.gov.pl/media/19382/Informacja_podst_wskazniki_ubostwa_w_PL.pdf, dostęp: 10.08.2016.
- Kurowski P. (2002), *Koszyki minimum socjalnego i minimum egzystencji – dotychczasowe podejście*, IPiSS, Warszawa.
- Mossakowska M., Więcek A., Błędowski P. (2012), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, Termedia Wydawnictwa Medyczne, Poznań.
- Świecka B. (2016), *Ocena sytuacji finansowej, zasobności i zadłużenia osób starszych*, [w:] *Starzenie się społeczeństw w współczesne teorie ekonomii i zarządzania*, „Problemy Zarządzania”, nr 2(59).
- Zalega T. (2016a), *Osoby w wieku 65+ w Polsce. Jakość życia, konsumpcja, zachowania konsumenckie*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania UW, Warszawa.
- Zalega T. (2016b), *Incomes and Savings of Polish Seniors in View of Research Outcomes*, „Problemy Zarządzania”, Vol. 14, No. 2(59).

Summary

The Financial Situation of People Aged 65+ in the Light of the Results of the Author's Own Research

The financial situation of households is analysed on the basis of their incomes. Older people do not form a homogeneous group in terms of their financial situation. Varying income levels of senior citizens' households lead to marked differences in the ways and purposes of spending money. Furthermore, these households also have a particular structure of expenditure because of a small number of household members and a high proportion of fixed expenditure in the total spending. In these households, housing and health expenses account for a large share of expenditure. Currently, food expenditure decreases, while housing and health spending grows considerably.

The aim of this paper is to examine the financial situation of the elderly. The structure of the article is as follows. After explaining the research conceptualisation and the research sample selection and characteristics, the article discusses income levels, self-assessed financial situation, saving behaviours, borrowing and ways of managing cash in the households of elderly people in Poland. Finally, conclusions are presented.

Keywords: elderly person, income, savings, debt

Słowa kluczowe: osoba starsza, dochód, oszczędności, zadłużenie

Kod JEL: D12, D21.